

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365 (print)

ISSN: 3006-1377 (online)

№ 3 (106)

Астана
2024

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

СЫДЫҚОВ Айбек Жексеналыұлы	– PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылық	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

Aibek Sydykov	– Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– Deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– Academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Zhanat Aimukhambet	– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
Ulan Umitkaliev	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Victor Merts	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Maxat Zhabagin	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Ulan Bigozhin	– PhD (Kazakhstan)
Zhaxylyk Sabitov	– PhD (Kazakhstan)
Paula Dupuy	– PhD (Kazakhstan)
Kara Abdulvahap	– Doctor, professor (Turkey)
Uli Shamiloglu	– PhD, professor (USA)
Gulnara Aitpaeva	– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
Radivojevic Miljana	– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАГАМБЕТОВ Жакен Кожаметович	– Академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашевич	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМУХАМБЕТ Жанат Аскербековна	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
УМИТКАЛИЕВ Улан Умиткалиевич	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАГИН Максат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИГОЖИН Улан Зейноллаулы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
КАРА Абдуакап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Археология / Archaeology / Археология

<i>Әлибай Б.Е., Ерсариев А.М., Суюндикова М.Қ., Аққалиева А.Ш.</i> Жаңадария бойындағы ортағасырлық қоныстар (2022 жылғы барлау жұмыстары негізінде) <i>Alibay B., Ersariyev A., Suyundikova M., Akkalieva A.</i> Medieval Settlements along the Janadarya River (Based on exploration works of 2022) <i>Алибай Б.Е., Ерсариев А.М., Суюндикова М.Қ., Аққалиева А.Ш.</i> Средневековые поселения вдоль Жанадарьи (на основе разведочных работ 2022 года).....7	7
<i>Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ергобылов А.Е.</i> Қапал-Қызылағаш 1 қалашығындағы археологиялық жұмыстардың алдын-ала нәтижелері <i>Zhumataev R.S., Shakenov S.T., Ergabylov A.E.</i> Preliminary Results of Archaeological Works at the Kapal-Kyzylagash 1 Settlement <i>Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ергобылов А.Е.</i> Предварительные результаты археологических работ на городище Капал-Кызылағаш 1.....34	34
<i>Аминова Р.Н., Аккошкарлова Ж.Т., Тушева Е.К., Рахимжанова С.Ж.</i> Шижаға мен Құйылыс тұрақтарының жаңа материалдары <i>Aminova R.N., Akkoshkarova Zh.T., Tusheva Y.K., Rakhimzhanova S.Zh.</i> New materials from the Kuiyllys and Shizhaga sites <i>Аминова Р.Н., Аккошкарлова Ж.Т., Тушева Е.К., Рахимжанова С.Ж.</i> Новые материалы стоянок Куиылыс и Шижага.....46	46
<i>Болсынбек Т.Н.</i> Батыс Қазақстан облыстық тарихи - өлкетану музейінің материалдарындағы Қазақстан тарихы (XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. бірінші ширегі) <i>Bolsynbek T.N.</i> The history of Kazakhstan in the materials of the West Kazakhstan Regional Museum of local lore (the 2 nd half of the 19 th c. – the quarter of the 20 th c.) <i>Болсынбек Т.Н.</i> История Казахстана в материалах Западно-Казахстанского областного историко-краеведческого музея (вторая половина XIX – первая четверть XX вв.).....59	59
<i>Шақшақов Қ.Ғ., Токтаров Д.В.</i> В.Ф. Зайберт еңбектеріндегі Солтүстік Қазақстанның ежелгі тарихы <i>Shakchakov K.G., Toktarov D.V.</i> Ancient History of Northern Kazakhstan in the Works of V.F. Zaibert <i>Шақшақов Қ.Ғ., Токтаров Д.В.</i> Древняя история Северного Казахстана в трудах В.Ф. Зайберта.....73	73
<i>Жақсылықова Н.Е.</i> Ортағасырлық «Шым қала» тарихи-мәдени кешені <i>Zhaksylykova N.E.</i> Medieval historical and cultural complex "Shym kala" <i>Жақсылықова Н.Е.</i> Средневековый историко-культурный комплекс «Шым қала»....85	85

Этнология / Ethnology / Этнология

Артықбаев Ж.О. Бәйті тарихы (топонимді тарихи-этнографиялық тұрғыдан талдау үлгісі)

Artykbayev Zh.O. History of Baite (historical and ethnographic analysis of toponyms)

Артықбаев Ж.О. История Байте (исторический и этнографический анализ топонимов).....99

Амдаев С.Д. Гаджар ханның айқындалмаған тұлғалық бейнесі

Atdaev S.J. Unknown Portrait of Gajar Khan

Амдаев С. Дж. Неизвестный портрет Гаджар-хана.....117

Кошман Т.В. XX ғасырдың басындағы Ақмола облысы Спасское ауылындағы ағаш сәулет ескерткішінің тарихы

Koshman T.V. History of a wooden architecture monument from the beginning of the 20th century in Spasskoe village of Akmola region

Кошман Т.В. История памятника деревянного зодчества начала XX века села Спасское Акмолинской области.....143

Ғылым жаңалығы/ Science news/ Новости науки

Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә. Қостанай облысының ескерткіштерінде этноархеологиялық жаңа зерттеулер

Azhigali S.E., Ashim B.A. New ethnoarchaeological studies of monuments in Kostanay region

Ажигали С.Е., Ашим Б.А. Новые этноархеологические исследования памятников в Костанайской области.....155

Археология / Archaeology / Археология

<https://doi.org/10.47500/2024.v19.i3.01>

FTAMP: 03.41.01

***Әлибай Б.Е.¹, Ерсариев А.М.¹,
Суюндиқова М.Қ.¹, Аққалиева А.Ш.¹**

¹Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты

Алматы, Қазақстан

*e-mail: baukaalibai@gmail.com

ЖАҢАДАРИЯ БОЙЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚОНЫСТАР (2022 ЖЫЛҒЫ БАРЛАУ ЖҰМЫСТАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа. Мақалада Шірік рабат археологиялық экспедициясының (бұдан әрі ШРАЭ) 2022 жылы жүргізген барлау жұмыстары туралы баяндалады. Барлау жұмыстары нәтижесінде көне Іңкәрдария арнасы бойында орналасқан шлакты обалар тізімге алынып, келесі бағыт Жаңадарияның құрғақ арнасы бойындағы ортағасырлық қалалар мен қамалдарда жалғасты. Қалашықтар мен қамалдар әуеден суретке түсіріліп, беткі материалдары жиналды. Барлау барысында Сырлы там қала 2, Іңкәр қала 2 қалашықтары және Кекірелі қонысының орны анықталды. Қалашықтардан табылған беткі материалдардың көпшілігі керамика кешені. Орқаладан (Бестам-қала) табылған керамикалардың басым бөлігі Алтын Орда кезеңімен мерзімделетін Асанас, Қышқала қалаларынан табылған керамикаға ұқсас болып келеді. Сонымен қатар әшекей бұйымдар көптеп кездесті. Табылған бұйымдардың легін моншақтар құрайды.

Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде анықталған ерте темір дәуірі және ортағасырмен мерзімделетін ескерткіштердің зерттелу тарихына ғылыми деректер негізінде талдау жасалды. Барлау жұмыстары көне Іңкәрдария, Жаңадария арнасының құрғап қалған аумақтарында жүргізілді. Жаңадария ескерткіштерін картаға түсіру, хронологиясы мен мәдени байланысын анықтау мақсатында жаңа ескерткіштер ашылды. Компьютерлік (QGIS және Google Earth Pro) бағдарламалар арқылы зерттеу нысандарының топографиялық жобалары, картасы жасалды. Бағдарламалар нәтижесінде ерте темір дәуірімен мерзімделетін жерлеу орындары мен ортағасырлық қалашықтардың орналасу ерекшеліктері айқындалды.

Кілт сөздер: Жаңадария, Іңкәрдария, экспедиция, шлакты обалар, барлау, қалашық, қоныс, ортағасыр.

Дәйексөз үшін: Әлибай Б.Е., Ерсариев А.М., Суюндиқова М.Қ., Аққалиева А.Ш.
Жаңадария бойындағы ортағасырлық қоныстар (2022 жылғы барлау жұмыстары негізінде)
// Мәдени мұра. 2024. №3 (106). 7-33 б.(қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v19.i3.01>

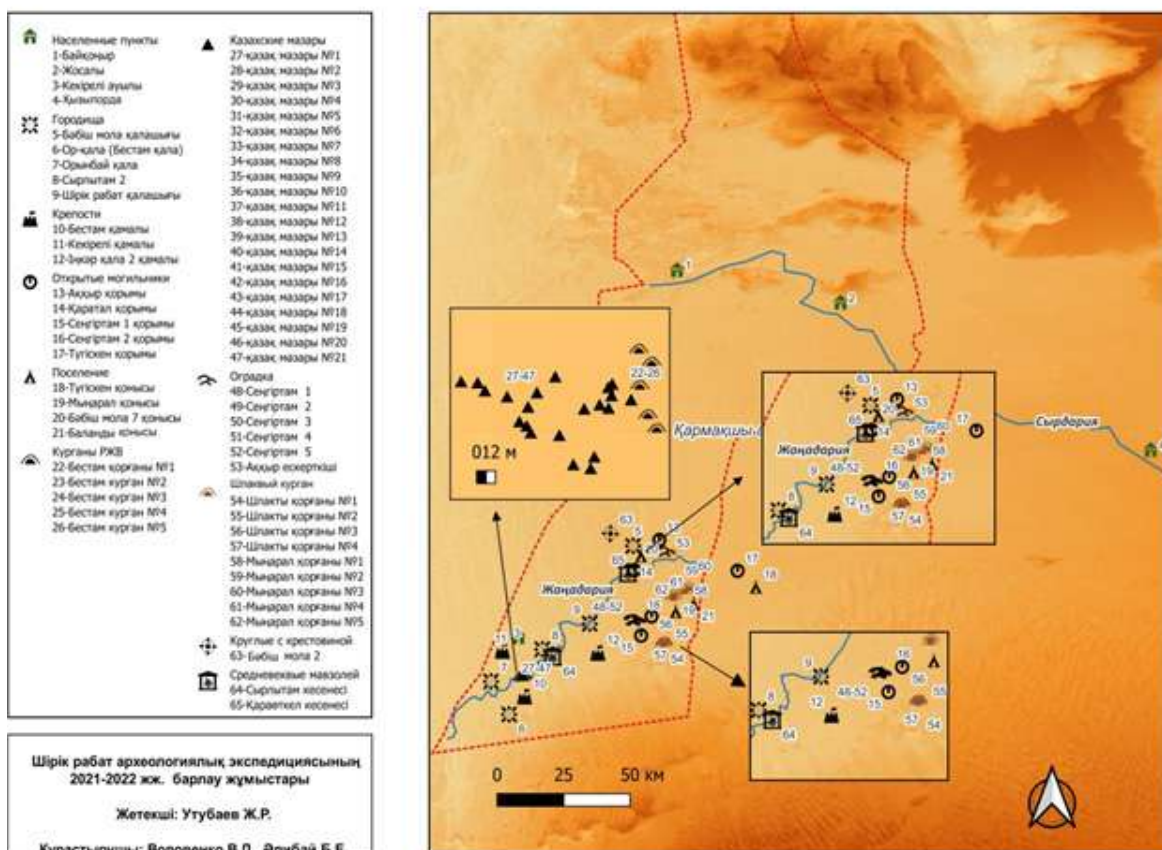
Кіріспе

Сырдарияның төменгі ағысы Арал бассейнінде орналасқан Тұран ойпаты жазығының бір бөлігін алып жатыр. Оның басым бөлігін Сырдария, Сарысу өзендері және ерте кезеңдері Қызылқұм арқылы өткен Іңкәрдария, Қуаңдария және Жаңадария өзендерінің алқабы құрайды.

Тіршілік көзі су болғандықтан жоғарыда аталған әрбір арнаның бойында әр кезеңді қамтитын ескерткіштер сақталған. Мәселен Іңкәрдария бойынан тас, қола дәуірлерінің (б.д.д. IV-III мыңжылдық) тұрақтары мен қоныстары табылса, Жаңадарияда ерте темір дәуірі мен орта ғасырлық қоныстар мен қалалар көп кездеседі. Қуаңдарияда ерте орта

ғасыр қоныстары жиі қоныстанса, ал, Ескідариялық пен қазіргі арна сағаларының бойында орта ғасырдың ескерткіштері сақталған.

2022 жылдың қыркүйек айында Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты, ШРАЭ барлау тобы ерте темір дәуірі және ортағасырлық кезең ескерткіштеріне қазба-барлау жұмыстарын ұйымдастырды. Нәтижесінде ерте темір дәуірімен мерзімделетін екі жерлеу орнына қазба жүргізіліп, 4 шлакты обалар орны анықталды. Сонымен қатар, барлау кезінде ортағасырлық қалашықтар мен қамалдар көптеп кездесті. Олар Іңкәр қала 2, Сырлы там қала 2, Кекірелі қамалы және т.б (Сурет 1).

Сур. 1. Барлау жұмыстары негізінде анықталған ескерткіштердің картасы

Fig. 1. Map of monuments identified on the basis of exploration work

Материалдар мен әдістер

Мақаланың негізін барлау барысында Кекірелі қонысы, Орқала (Бестам-қала), Сырлы там қала 2, Іңкәр қала 2 табылған заттай деректер құрайды. Зерттеу нысандары Жаңадария мен Іңкәрдария арналарының бойында орналасқан. Алдымен анықталған ескерткіштердің әуеден фото түсірілімдері жасалды. Әуеден түсіру Дрон құрылғысы (DJI PHANTOM 4 ADVANCED) арқылы жүргізілді. Жасалған аэрофотонның көмегімен ескерткіштердің жалпы жоспарын жасауға және олардың өңдеуге мүмкіндік береді. Түсірілім жұмыстары аяқталған соң компьютерлік (QGIS және Google Earth Pro) бағдарламалар арқылы зерттеу нысандарының топографиялық жобалары, картасы жасалды. Бағдарламалар нәтижесінде ерте темір дәуірімен мерзімделетін жерлеу орындары мен ортағасырлық қалашықтардың орналасу ерекшеліктері айқындалды.

Сонымен қатар ортағасырлық қалалардан табылған керамика кешендері ХАЭӘ жүргізген зерттеу жұмыстарының негізінде архив деректері бойынша және Сырдария бойындағы басқа да ортағасырлық қалалардан табылған керамика кешендері бойынша типологиялық түрде талданды және сипаттамалары берілді. Керамика кешендерінің көрсеткіштері жасалды. Сондай-ақ, әшекей бұйымдарды реттеу кезінде салыстырмалы-типологиялық әдіс қолданылып, морфологиялық талдау жүргізілді. Оларды классификациялау, жүйелеу жұмыстары орындалды. Алынған нәтижелер Оңтүстік-шығыс, Орталық, Шығыс Қазақстан және Алтай өлкесі сияқты аймақтардан табылған аналогтардың кең ауқымын

пайдалану арқылы талданды. Зерттеу жұмысының әдістемесі тақырыптың өзі айқындап тұрғандай Сырдарияның төменгі ағысындағы XIX және XX ғғ. жүргізілген ізденіс жұмыстарына жекелеген зерттеушілердің қосқан үлесін көрсету, XIX және XX ғғ. зерттеу нәтижелерін салыстыру болып табылды. Сонымен қатар, жұмыс барысында тарихи-археологиялық зерттеулердің дәстүрлі әдістері қолданылды.

2022 жылғы барлаудың негізгі бағыты Жаңадария, Іңкәрдария арналары бойында орналасқан ортағасырлық ескерткіштер қайта қаралып, беткі материалдары жинақталған болатын. Олар, Орқала (Бестам қала), Іңкәр қала 2, Сырлы там қала 2, Кекірелі қонысы және т.б. ескерткіштердің сипаттамасы берілді.

Сырлы там қала 2. Шірік рабат қалашығынан батысқа қарай 25 км, Сырлытам кесенесінен (Қармақшы ауданы) солтүстік батысқа қарай 7 км қашықтықта құрғап қалған Жаңадария арнасының бойында орналасқан. Қаланың жалпы аумағы 2 гектарды құрайды, тегіс жазықта орналасқан қала орнынан үй-жайлардың сыртқы келбеті жақсы сақталған. Қабырғалардың қалыңдығы шамамен 1,5-4 м, биіктігі 1-2 м аралығында. Барлау барысында қалаға Жаңадариядан канал тартылып су жинаған тоғандардың орнын анықтадық (Сурет 2. А. Б. В).

Орқала (Бестам-қала) Хорезм жерімен арадағы шекаралық болып саналатын Сыр өңірінің ең шеткі Орқала (Бестам-қала) ескерткіші Жаңадарияның құрғақ арнасының оңтүстік жағалауында орналасқан, оның ауданы шамамен 390x300 м құрайды. Қалашық жоспарлы түрде салынған. Мұнаралардың орны жақсы

А

Б

Сур.2. А. Сырлы там 2 қалашығының әуеден көрінісі. Б. Моншақтар, қоладан және темірден жасалған бұйымдар

Fig.2. A. Aerial view of the town of Syrly Tam 2. Б. Beads, bronze and iron products

В

Сур.2. В. Сырлы там 2 қалашығынан табылған керамика кешені
Fig.2. B. Complex of ceramics found in the village of Syrly Tam 2

сақталған және қалашықтың сырты үлкен ормен қоршалған (Сурет 3. А).

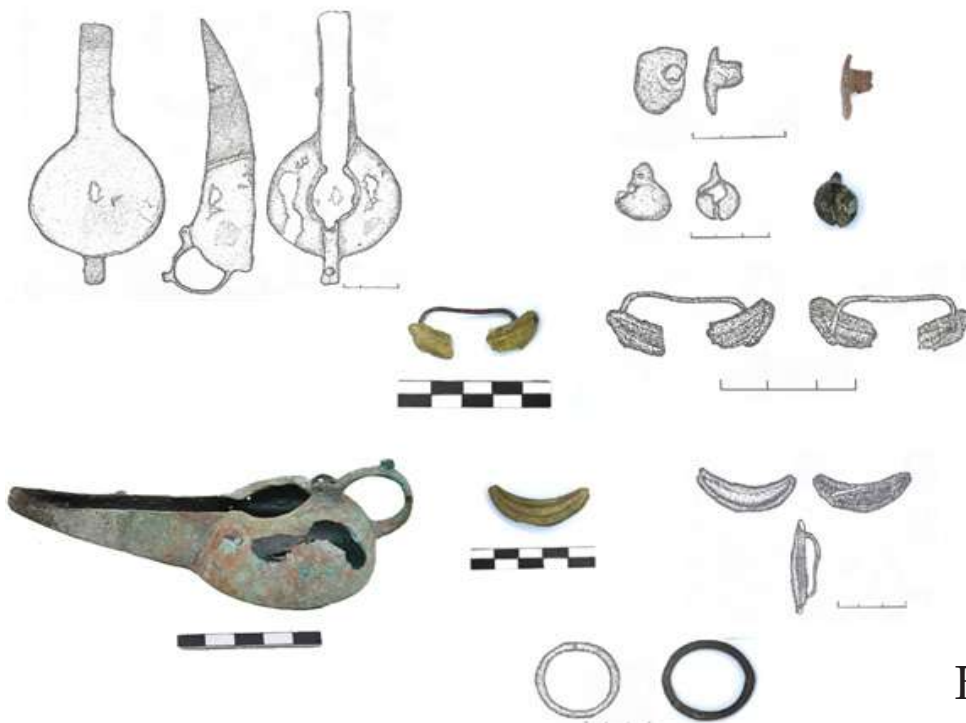
Мұнаралар арасындағы қабырғалардың биіктігі шамамен 1,5 м, ені – 10 м. Екінші қабырға ішкі қабырғадан төмен болды, шұңқырдың ені 20-дан 50 м-ге дейін, тереңдігі 2-3,5 м. Солтүстік және оңтүстік

қабырғаларда алдын-ала бекіністердің күрделі жүйесі белгіленген.

С.П. Толстов 1946 ж. зерттеуі бойынша қалашықтың солтүстік-шығыс бөлігінде үлкен төмендетілген аймақ бар: бұл аумақ су қоймасы немесе базар алаңы болуы мүмкін, деп топшылаған. Сондай-ақ қала

А

Б

Сур.3. А. Ор қала (Бестам-қала) әуеден көрінісі. Б. Қоладан, темірден жасалған шырағдан және т.б. бұйымдар

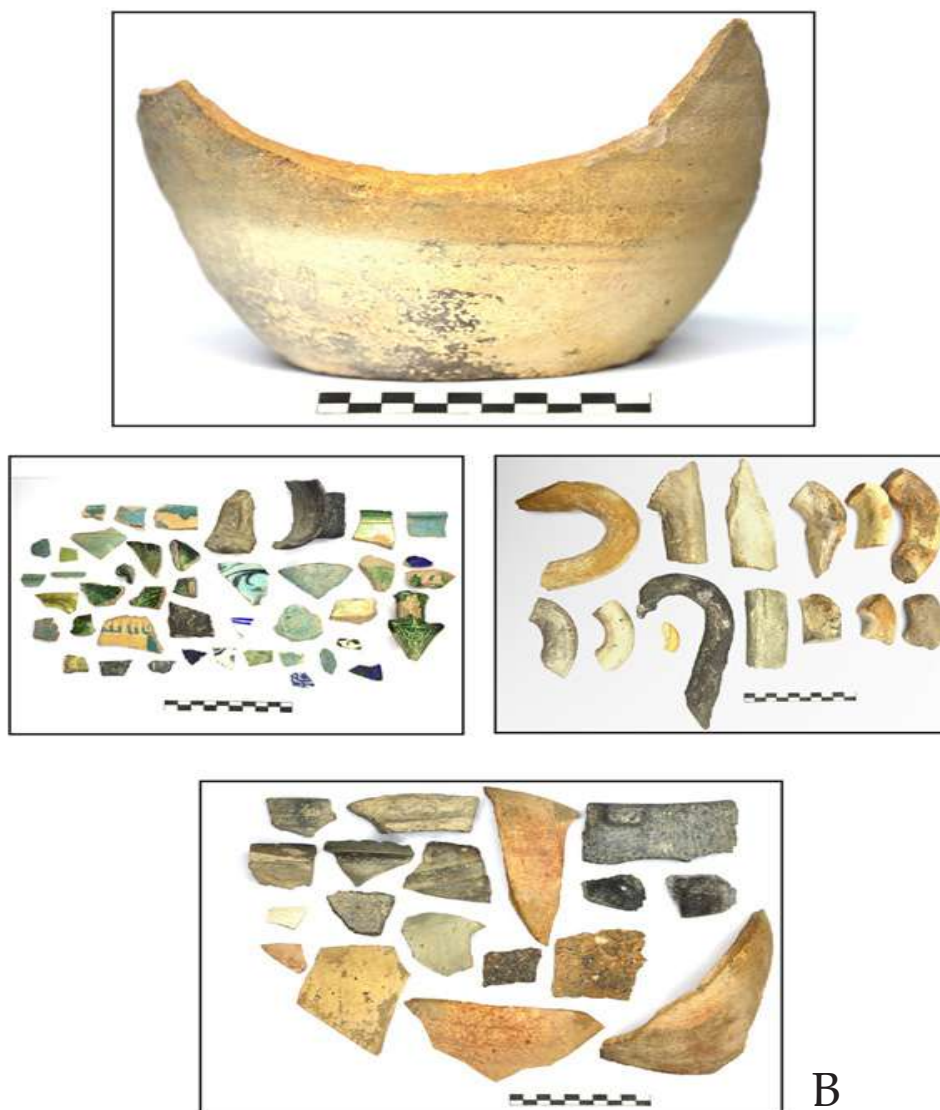
Fig.3. A. Aerial view of Or town (Bestam-town). Б. Bronze, iron candlesticks, etc.

орталығында күйдірілген кірпіштен салынған тікбұрышты ғимарат (23x23x5см) бар екенін атап өтеді (Толстов, 1962: 288; Минашина, 1963: 28).

Барлау кезінде ескерткіштен беткі материалдар жинақталды. Олардың ішінде керамика, қола шырағдан, қапсырмалар және т.б. заттар кездеседі (Сурет 3. Б. В).

1954 жылы ХАЭЭ Сырдарияның төменгі ағысында төрт бағыт бойынша: 1) Оң жағалау; 2) Сол

жағалау; 3) Жаңадария; 4) Іңкәрдария бағыттары бойынша археологиялық барлау жұмыстарын жүргізеді экспедицияның негізгі мақсаты өңірдегі ежелгі мәдениеттерге тиесілі ескерткіштерді анықтау және оларды есепке алып беткі қабаттарынан археологиялық олжаларды жинау еді. Жаңадария бағытында жүргізілген барлау жұмыстары кезінде ортағасырлық Құмқала қаласы мен қамалы зерттеліп беткі қабатынан табылған қыш ыдыстарын талдау

Сур.3. В. Ор қала (Бестам-қала) табылған керамика кешені
Fig.3. B. Complex of ceramics found in the Or-town (Bestam-town)

нәтижесінде Құмқала қалашығы IX-XIV және XV ғғ., Құмқала қамалын XII-XV ғғ. мерзімдеген (Виноградов, 1954: 18 - 19). Іңкәрдария бойында жүргізілген зерттеу жұмыстары барысында Асанас қаласына зерттеу жүргізілген, беткі қабатынан алынған археологиялық олжаларға қарап ескерткіштің VI-VII ғғ. мен XV ғасыр аралығында үздіксіз тіршілік еткендігі анықталған (Виноградов, 1954: 27 - 33). 1957 жылы Орқала ескерткіші мен Сырлытам кесенесінде зерттеу жүргізілді (Андрианов, 1960: 183-188).

Кекірелі бекінісі. Кекірелі ауылынан оңтүстік батысқа қарай 8 шақырым жерде, Жаңадария арнасының бойында орналасқан. Қамалдың өлшемдері солтүстік қабырғасы шығыстан батысқа қарай 110 м, шығыс қабырғасы солтүстіктен оңтүстікке қарай 150 м, оңтүстік қабырғасы шығыстан батысқа қарай 102 м, батыс қабырғасы оңтүстіктен солтүстікке қарай 145 м құрайды. Қамалдың сақталған қабырғаларының биіктігі 0,5 м және үш мұнара орны анықталды (Сурет 4. А. Б). Екі мұнара батыс қабырғада орналасқан, үшінші мұнара оңтүстік қабырғасының орта тұсында орналасқан. Қамалдың қақпасы солтүстік-батыс қабырғада орналасқан тәрізді, ұзындығы шамамен 7 м.

Бекіністің екі бетіне Жаңадариядан арықтар тартылған және арықтардан бірнеше су жинайтын бөгендер қазылғандығын көрдік. Барлау барысында керамика және қоладан жасалған бұйымдар, монеталар беткі қабатынан жиналып алынды (Сурет 4. В. Г. Д).

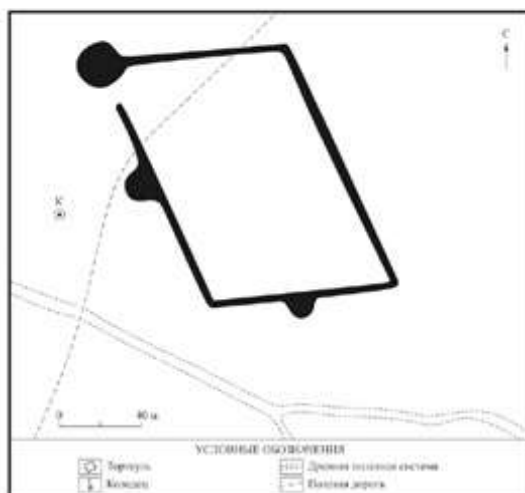
1959-1961 жылдары Іңкәрдария арнасының бойында жүргізілген барлау жұмыстарының нәтижесінде

IX-XI ғғ. мерзімделетін бірнеше оғыз ескерткіштері анықталып жан-жақты зерттеу жұмыстары жүргізілді. ХАЭЭ 1961 жылы жүргізілген зерттеулер кезінде Іңкәрдарияның шығысынан Қожақазған 2, 3 қоныстары ашылып ғылыми айналымға енді. Іңкәрдарияның оңтүстік және солтүстік бөлігіндегі шағын үй-жайлармен қатар орналасқан Сырлытам қала және Заңғар қала ескерткіштері ашылды. 1962 жылы С.П. Толстовтың осы кезге дейінгі Сырдарияның төменгі ағысында жүргізген зерттеу жұмыстарының қорытындысы ретінде «По древним дельтам Окса и Яксарта» атты монографиясы жарияланды. Аталған еңбекте өңірдегі ортағасырлық қалалар мен зерттеу кезінде анықталған археологиялық олжаларға қатысты мәліметтер қамтылған (Толстов, 1962).

Іңкәр қала 2. Шірік рабат қалашығынан оңтүстікке қарай 15 км жерде Жаңадарияның құрғап қалған арнасының бойында орналасқан. Қамалдың көлемі 70x70 м. Оңтүстік бөлігінде ені 7 м болатын қақпа орны анықталды. Сыртқы қабырғалардың орташа биіктігі 1-2 м. Қамалдың бұрыштарында мұнара орындары бар (Сурет 5. А). Беткі қабатынан алынған керамика кешендері шірікрабат мәдениетінің керамикасына ұқсас, алайда, кейінгі ортағасырлық халықтар қайта келіп мекендеген болуы мүмкін (Сурет 5. В. Г). Себебі керамиканың көпшілігі ортағасырға тән. Соған байланысты бұл қамалды екі мәрте қоныстанған болуы ықтимал. Барлау жұмыстары негізінде қамалдың әуеден көрінісі түсірілді. Іңкәр қала 2 қамалы көне Іңкәрдария арнасының солтүстігінде жақын орналасқан (Сурет 5. Б).

А

Б

В

Г

Д

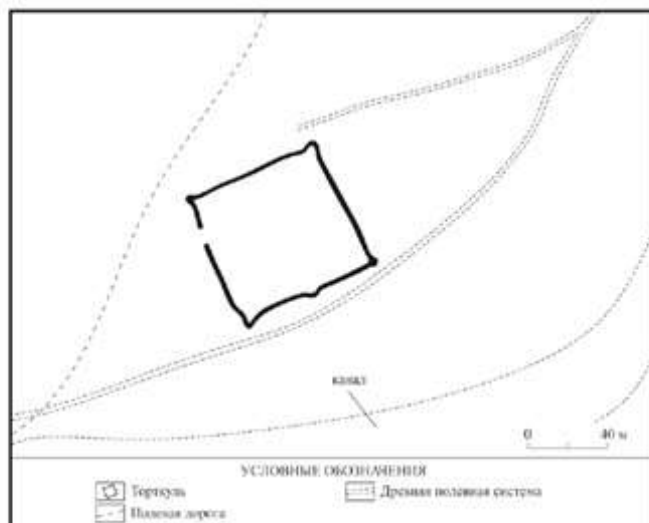
Сур.4. А. Кекірелі қамалының әуеден көрінісі. Б. Жоспары. В. Керамика.

Г. Монеталар. Д. Темірден жасалған бұйым

Fig.4. A. Aerial view of Kekireli Castle. Б. Plan. В. Ceramics. Г. Coins. Д. Iron item

А

Б

В

Г

Сур.5. А. Іңкәр қала 2 қалашығының әуеден көрінісі. Б. Жоспары. В. Г. Керамика
Fig.5. A. Aerial view of the city of Inkar 2. Б. Plan. В. Г. Ceramics

1972 жылы ХАЭЭ зерттеулері кезінде Сырдария өзенінің оңтүстік-шығысында Инкардария, Жаңадарияның орта ағысы мен Мырзалы шатқалына дейінгі жерлерде барлау жұмыстары жүргізілді. Ортағасырлық Асанас қаласында Н.Н. Вактурская археологиялық зерттеу жүргізді (Вактурская, 1970).

Орынбай қала. Қалашық Кекірелі ауылынан оңтүстік батысқа қарай 10 км, Жаңадария арнасы бойында орналасқан. Қалашықтың жоспары төртбұрышты, көлемі 400x300 м, төртбұрышты үйінді дуалмен қоршалған. Қабырғаларының биіктігі 1-1,5 м. Қалашықтың ортасында цитаделі бар. Цитадельдің көлемі 31x20 м, қабырғаларының биіктігі 4 м, қалыңдығы 70 см болатын 12 бөлмелері жақсы сақталған. Көлемі 8,5x7,5 м, қабырғаларының биіктігі 2 м, қалыңдығы 50 см болатын үш бөлмелік мешіттің орны сақталған. Сыртқы бекініс қабырғасының айналасында қалашықты қоршап жатқан ор бар. Қақпа қалашықтың оңтүстік жағында орналасқан (Сурет 6. А. Б. В). Қала ішіне солтүстік-шығыстан арық тартылған. Арықты Жаңадария арнасынан алған.

Орынбай қаланы зерттеу барысында жүзіктер, монета сынығы мен шегелер табылды (Сурет 6. Г).

Барлау барысында анықталған керамикалық материалдардың сандық көрсеткіші диаграмма түрінде көрсетілді. Керамикалық материалдарды зертханалық талдау барысында төмендегідей міндеттер қойылған болатын:

- қыш ыдыстардың жасалу техникасы, құрамы, күйдіру сапасы, сыртқы беттеріндегі ангоб, таңба, белгі жөнінде сипаттама жасау;

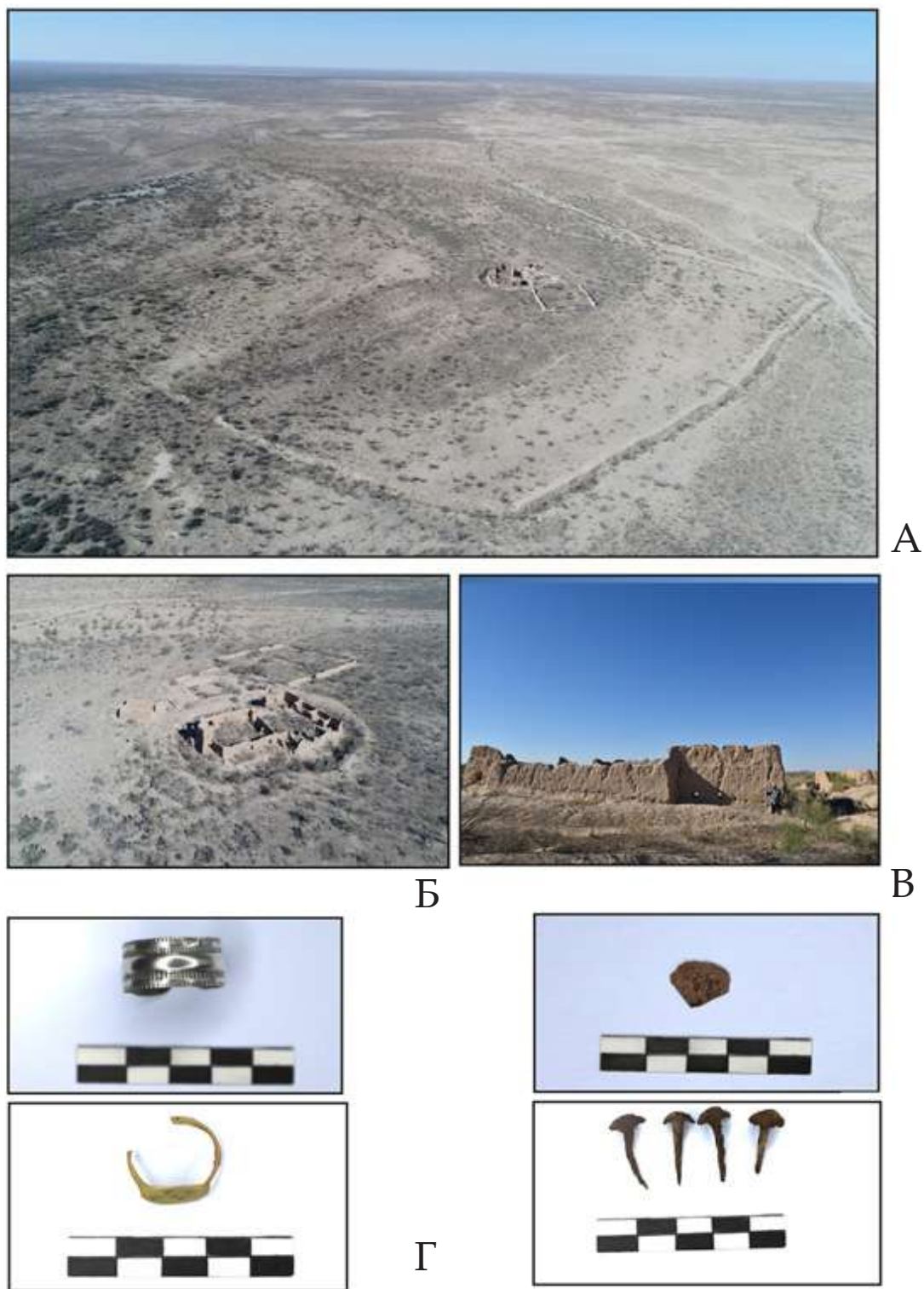
- ыдыстарды функционалдық

мақсаттарына қарай бөлу және жіктеу;

- анықталған барлық материалдардың статистикалық мәліметін дайындау. Қыш ыдыстарды сипаттауда әрбір ыдыстың пішіні, өлшемі, қалыпталу, күйдірілу сапасы, сыртқы бетіндегі өрнек және белгі түрлері негізге алынды. Ал, саз құрамы фрагмент сынықтарын көзбен шолып қарау арқылы анықталды. Қыш ыдыстар жасалу технологиясына қарай шарық және жапсырма әдісімен жасалған. Пайыздық үлесі бойынша шарық көмегімен дайындалған ыдыстардың басым екендігін көреміз. Ыдыстардың түстері әр түрлі қоңыр, ашық және қанық қызыл, қызғылт-қара. Қыш ыдыстарды пайдалану мақсаттарына қарай негізгі үш топқа бөліп қарастырамыз:

- 1) асханалық ыдыстар (құмыра, тостаған, шағын табақ, саптыаяқ, кесе);
- 2) ас үйлік ыдыстар (қазан, көзе);
- 3) шаруашылық ыдыстар (құм).

Асханалық ыдыстар. Құмыралардың жасалу технологиясы мен ұстауға арналған тұтқаларына қарай төрт түрге бөлдік. 1) шарық көмегімен жасалған құмыралар өте ұқыпты, сапалы дайындалған. Пішіні шар тәрізді бүйірі ауыз бөлігінде қысыла түскен. Ернеу жиегі қиғаш келген, тегіс қимасында төртбұрышты. Жұқа әрі жалпақ келген ұстауға арналған тұтқаның жоғарғы бөлігі ернеу бөлігіне, төменгі бөлігі иық бөлігіне жапсырылған. Түсі ашық қоңыр. Ыдыстың сыртқы бетінде қанық қоңыр ангоб іздері бар. Ернеу диаметрі 16 см, тұтқа биіктігі 4 см, ұзындығы 3,5 см, қалыңдығы 1 см. 2) Жапсырма әдісімен жасалған құмыраның пішіні сопақша келген. Түсі қара-қызыл, Сазға көп мөлшерде шлак араластырылған. Бір қалыпты күйдірілмеген. Ыдыстың

Сур.6. А. Орынбай қалашығының шығыстан көрінісі. Б. Цитадельдің әуеден көрінісі.

В. Цитадельдің сақталған қабырғасы. Г. Жүзіктер, монета сынығы, шпегелер

Fig.6. A. View of the village of Orynbay from the East. Б. Aerial view of The Citadel.

В. The preserved wall of The Citadel. Г. Rings, coin fragments, nails

сыртқы беті тегістелмеген. Ілмек тәрізді тұтқаның жоғарғы бөлігі мойын бөлігіне, төменгі бөлігі бүйіріне орналасқан. Тұтқаның биіктігі 4-6 см, қалыңдығы 1,5-2 см. 3) Жапсырма әдісімен жасалған құмыраның ернеу жиегі жоғары қарай сүйірлене түскен. Қимасында үшбұрышты. Ернеу бөлігінің сыртқы бетінде саусақтың көмегімен батырылған, үшбұрыш тәрізді жапсырмасы бар. Түсі қызғылт-қара. Бірқалыпты күйдірілмеген. Сазға көп мөлшерде қиыршық тас, шамот араластырылған. Қысқа мойны цилиндр тәрізді, қысыңқы келіп, төменге қарай ашыла түскен. Ернеу жиегінің диаметрі 16 см. Сондай-ақ барлау барысында сыртқы беті горизонталь толқынды өрнектермен безендірілген құмыралардың бүйір бөліктері табылды. 4) Бұл түрдегі құмыралардың бүйір бөлігі сақталған. Шарықта өте ұқыпты, әрі сапалы дайындалған құмыралардың сыртқы бетіне қалып көмегімен өсімдік өрнектері соның ішінде тоғыз күлтелі үлкенді-кішілі гүл өрнектері құмыраның бүкіл бөлігіне түсірілген. Құмыраның түсі сұр.

Асханалық ыдыстар тобын сырланған тостаған, шағын табақ және кесе ыдыстары құрайды. Тостағанның екі түрі кездесті: 1) Тұғыры дөңгелек келген, пішіні жарты шар тәрізді тостағанның ішкі беті ашық көк сырмен боялған. Түбінің диаметрі 8 см. 2) Жарты шар пішінді тостағанның қабырғасы жұқа. Тостағанның ернеу бөлігі тік келген. Қимасы дөңгелек. Ыдыстың сыртқы беті сұр ангобпен көмкерілген. Мойын бөлігінде күйдірілуге дейін үшкір заттың көмегімен толқын секілді өрнек салынған. Ернеу диаметрі 15 см.

Табақтың төрт түрі табылды.

1) Ернеу жиегі дөңгелек, жазық келген табақтың ішкі бетінде түбінен сәл жоғары бір қатарда вертикаль сызықтарды күйдіруге дейін қатты заттың көмегімен сызып түсірген өрнегі бар. Сондай-ақ ыдыстың екі жақ беті де көк түспен сырланған. Табақтың диаметрі 20 см. 2) Ернеу бөлігінің жоғарғы жағы қанық жасыл түспен одан кейін айналдыра горизонталь екі сызық жүргізіліп, ашық жасыл шыңылтырлы сырмен екі бетіде боялған табақтың диаметрі 22 см. Ернеу жиегі жоғары қарай сүйірлене түскен, қимасында үшбұрышты. 3) Қабырғасы жұқа, ұқыпты, әрі сапалы дайындалған табақтың тек бүйір бөліктері сақталған. Сондай-ақ ыдыс бөліктерінен ашық көк түске қанық көк және қара сырлармен өсімдік тәрізді өрнектерді салу арқылы безендірілгенін анық аңғаруға болады. 4) Шағын табақ тұғырдан жоғары қарай ашыла түскен, екі жақ беті де ашық көк түсті. Осы түске қанық көк және қара түсті өрнектер түсіріліп, безендірілген. Сыртқы бетіндегі өрнектер вертикаль қара, көк сызықтармен безендірілсе, ішкі беті өсімдік бейнелері секілді әсемделген. Ернеу жиегі жоғары қарай сүйірлене түсіп, қимасында үшбұрышты келген. Ернеу диаметрі 10 см, түп диаметрі 6 см.

Кесенің екі беті де аспан көк түстес сырмен көмкерілген, ернеу диаметрі 10 см. Қимасы дөңгелек кесенің ернеу жиегі сәл ішке бүрілген.

Саптыаяқ. Бұл топтағы ыдыстың сыртқы өрнектелуі мен тұтқасына орай екі түрі кездесті. Саптыаяқтардың пішіні төменнен жоғары қарай ауыз бөлігінде тарыла түскен. Ернеу жиектері жоғары қарай сүйірлене түсіп, қимасында үшбұрышты болып келген. 1) Биіктігі 3,5 см, ұзындығы 2 см болатын ұстауға арналған тұтқасының

орны бар сапты аяқтың тұтқаның жоғарғы бөлігі жапсырылған мойын бөлігінде күйдірілуге дейін қатты заттың көмегімен вертикаль екі сызық түсірілген. Түсі қызғылт-қара. Сазға шамот және гипс араластырылған. Күйдірілуі бір қалыпты емес. Ернеу диаметрі 10 см. 2) Бұл саптыаяқтың ерекшелігі сыртқы бетіне түсірілген вертикаль және горизанталь сызықтары жапсырма арқылы шығыңқы етіп өрнектелген. Сондай-ақ иық бөлігінде шығыңқы үшбұрыш жапсырмалары бар. Ернеу диаметрі 8 см.

Ас үйлік ыдыстар. Көзелерді пішіндеріне қарай бес түрге бөліп қарастырамыз. 1) Бүйірлері шар тәрізді шығыңқы келген көзелердің ернеу жиектері жалпақ болып, сыртқа қайрылған, қимасында «Г» тәрізді. Мойын бөлігі қысылып, аузына қарай қайта ашыла түскен, түсі қара қоңыр, бір қалыпты күйдірілмеген. Ыдыстардың сыртқы беті тегістелмеген. Ернеу диаметрлері 12-14 см, қабырға қалыңдықтары 0,5-1 см. 2) пішіні ас үйлік ыдыстар тобындағы қазан пішіндеріне ұқсас көзелердің қабырғалары жұқа, ұқыпты жасалған. Қысқа мойынды ернеу жиектері дөңгелек келген. Мойын бөлігінен сәл төмен орналасқан доға тәрізді құлағының жиегі қатты заттың көмегімен бастырылып, өрнектелген. Ернеу диаметрі 9 см, құлағының ұзындығы 7,5 см, биіктігі 2 см, қабырға қалыңдығы 0,4 см. Түсі қоңыр, ыдыстың сыртқы беті қанық қоңыр ангобпен көмкерілген. 3) пішіні банка тәрізді, бүйірі сопақша келген көзенің ернеу жиегі тегіс, тік қимасында төрт бұрышты, келесі көзенің ернеу жиегі қиғаш кесілген тәрізді, қимасында үшбұрышты болып келген. Түсі қара қоңыр, сазға көп мөлшерде шамот

және органика араластырылған. Ернеу жиегі тегіс келген көзенің мойын бөлігінде көлденең саусақпен батырылып жасалған жапсырмасы бар. Ернеу диаметрі 9-14 см, қабырға қалыңдығы 0,5-0,8 см. 4) Пішіні жарты шар тәрізді көзелердің мойын бөлігінде саусақтың көмегімен батырылып, өрнектелген жапсырмасы бар. Осы жапсырманың үстінде жалпақ, ілмек тәрізді тұтқасы жапсырылған. Түсі қоңыр. Сазға тас, шамот, органика араластырылған. Көзені сыртқы беті тегістелмеген. Ашық сұр түсті ангоб іздері сақталған. Ернеу диаметрі 13 см, қабырға қалыңдығы 0,8 см, тұтқаның биіктігі 7,5 см, ұзындығы 4 см. 5) шағын көзелердің ернеу жиектері дөңгелек қалыңдатылып сомдалған. Сыртқы беті горизанталь түсірілген бедерлі сызықтармен безендірілген. Түсі қанық қоңыр. Сазға көп мөлшерде майда тас араластырылғанын анық байқауға болады. Ернеу диаметрі 13 см.

Қазан. Бұл топтағы ыдыстар жапсырма әдісімен жасалып, ашық отта күйдірілген. Түсі қара, қоңыр, қанық қоңыр ангобпен көмкерілген. Сазға майда тас, шамот араластырылған. Қазандардың үш түрі тіркелді:

1) бүйірі шығыңқы келген қазанның ернеу жиегі жалпақ, тегіс сыртқа шығыңқы келген. Қимасында «Т» тәрізді. Ернеу диаметрі 18 см.

2) доға тәрізді тұтқалары ернеу бөлігімен бірге сомдалып жасалған. Ернеу жиектері тік, қимасында төрт бұрышты болып келген. Ернеу диаметрлері 15-16 см. аралығында ауытқиды. Бірінші тұтқаның ұстауға арналған бөлігі төмен бағытталса, екінші тұтқа керісінше, жоғары қарай иіліп жасалған. 3) Пішіні шар тәрізді дөңгелек келген қазанның ілмек тәрізді тұтқасы көлденеңне жапсырылған.

Тұтқа ұзындығы 8 см, биіктігі 5,5 см, қалыңдығы 2,3 см. Түсі қанық қоңыр, сазға органика және қиыршық тас араластырылған. Қазанның сыртқы бетінде күйе іздері жақсы сақталған.

Шаруашылық ыдыстар. Құмның екі түрі тіркелді: 1) Ернеу жиегі тегіс, жалпақ келген, қимасында төртбұрышты. Пішіні көзе тәрізді, ашық формалы. Сапалы және өте ұқыпты жасалған. Ыдыстың сыртқы беті жақсылап тегістелген. Ернеу диаметрі 36 см, қабырға қалыңдығы 1 см. Сазға көп мөлшерде шамот және органика араластырылған. Түсі қызғылт және қара. Бір қалыпты күйдірілмеген. 2) шарық көмегімен жасалған құмның ернеу жиегі тегіс, жалпақ, қимасында тіктөртбұрышты келген. Қысқа мойынды, иығы түсіңкі. Мойын бөлігінде күйдірілуге дейін қатты заттың көмегімен түсірілген үш қатар түсірілген толқынды өрнекпен безендірілген. Түсі қоңыр. Ыдыстың сыртқы бетінде қанық қоңыр ангоб іздері жақсы сақталған. Сазға майдаланған гипс және шамот араластырылған. Ернеу диаметрі 31 см, қалыңдығы 1,5 см.

Барлау жұмыстары барысында керамикалық материалдармен бірге **Шаруашылық-тұрмыстық** бұйымдар анықталды. *Шырағдан.* Қанық жасыл түсті шыңылтырлы сырмен боялған шырағданның екі тұтқасы сақталған. Тұтқаның жоғарғы бөлігі үшбұрышты болса, төменгі бөлігі цилиндр тәрізді. Жоғарғы бөлігі үшбұрыш қоршалып сызылған, оның ішінде үш бөліктен тұратын қазақша оюға ұқсайтын өрнекпен безендірілген.

Дастархан (?) Қолмен сомдалған бұйымның беткі қабаты батырылып түсірілген вертикаль, горизонталь, толқынды және үшбұрышты

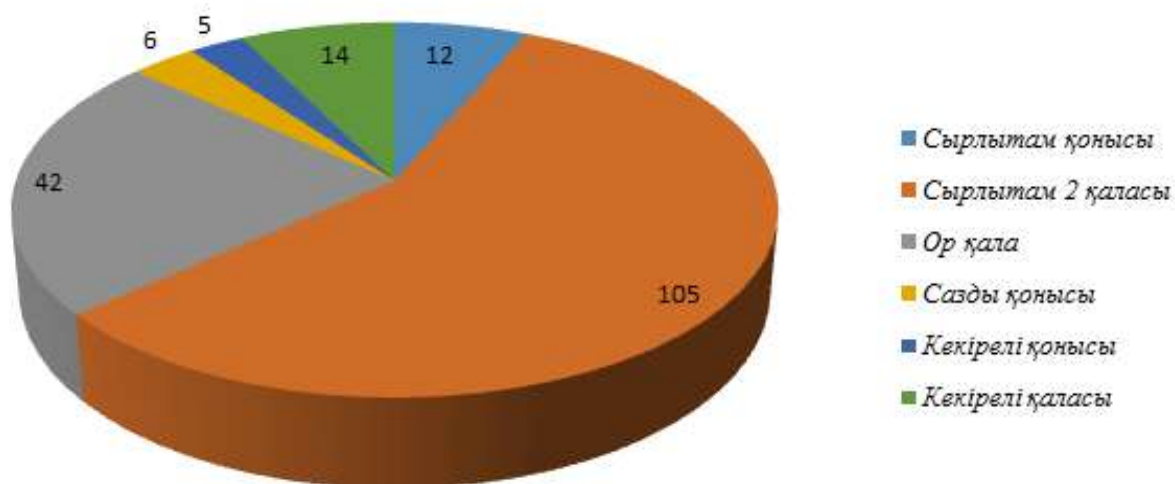
өрнектермен безендірілген. Қабырға қалыңдығы 1,5 см. Саз құрамына көп мөлшерде гипс және шамот араластырылған. Түсі қанық қоңыр.

Тастан жасалған ыдыс. Табиғи сұр түсті тастан қашап жасалған ыдыстың пішіні кесілген цилиндр тәрізді. Ернеу жиегі тегіс, жалпақ, қимасында төртбұрышты. Ернеу бөлігінің сыртқы бетінде тіктөртбұрыш пішінді шығыңқы келген бөлігі бар. Мүмкін ұқтауға арналып қашалған?. Ыдыстың сыртқы бетіне толығымен тік түскен сызықтар түсірілген. Ернеу диаметрі 20 см, қабырға қалыңдығы 1 см. Ыдыстың жоғарғы яғни, ернеу бөлігі қалың етіп қашалғандығын байқауға болады.

Үккіш. Дөңгелек пішінді үккіштің бір жақ беті өңделген. Табиғи сұр түсті кварцит тасынан дайындалған. Диаметрі 6,5 см, қалыңдығы 2 см.

Ұршық басы. Ыдыстың бүйір бөлігінен дайындалған ұршық басының пішіні дұрыс емес дөңгелек, түсі қанық сұр. Диаметрі 3 см, орта бөлігіндегі екі жақты ойығының диаметрі 0,6 см, қалыңдығы 1 см.

Әшекей бұйымдар. Сонымен қатар, барлау барысында 25 дана моншақтар табылды. Олардың 8-і фрагмент түрінде сақталған, диаметрлері 0,6 – 2 см аралығында түрленеді. Ұсынылған коллекцияда шыны моншақтар басым және каури, сердолик сияқты т.б. тастар да кездеседі. Көпшілігінің түсі көк және декорлармен безендірілген түрлері де бар. Безендірілген моншақтарға көлденең жолақтар мен толқынды, көзді және мозаикалық декорлар салынған. Пішіндері, негізінен, дөңгелек болып келеді, бірақ цилиндр тәріздес моншақтар да кездеседі. Осындай цилиндр пішінді моншақ 2017 ж. Шірік 4 қорымына қазба

Сур.7. Барлау барысында анықталған керамикалық материалдардың сандық көрсеткіші
Fig.7. Quantitative indicator of ceramic materials detected during exploration

жұмыстарын жүргізу кезінде де анықталған болатын, оның екі жағы алтынмен қапталған, ал, ортаңғы бөлігі көркемделіп, өрнектермен безендірілген (Құрманқұлов және т.б., 2020).

Сондай-ақ, Орынбай қаладан күмістен, мыстан (?) жасалған сақиналар да анықталды. Күміс сақина қалыптау технологиясы арқылы дайындалған, екі ұшында диаметрі 0.2 см болатын саңылау бар, ал, сақинаның жалпы диаметрі 2.3 см. Оның шетінде төрт қатарға тізбектеле өрнектер түсірілген, ортасы сыртқа қарай шығыңқы келген. Келесі сақинаның диаметрі 1.9 см. Жоғары бөлігіне қатты заттың көмегімен бес нүкте тәріздес етіліп өрнек салынған.

Ортағасырмен мерзімделетін Орқаладан табылған қола шырағданның бүйірі дөңгелек келген, ернеуі ішіне қарай иілген, дөңгелек тұтқасы мен білте (фитиль) қызметін атқарған түтікшелі тұмсығы бар. Ал білтенің ұшында жанған майдың іздері сақталған. Шырағданның ұзындығы 15 см, түбінің диаметрі 7.1 см, биіктігі 4.7

см. Келесі бұйымға Бестам қамалынан анықталған шырағданның аяғы жатады. Оның биіктігі 6 см, ені 7.5 см.

Ор қаладан анықталған ұзындықтары 4x4.4 см, ені 1 см болатын екі темір қапсырманың сырты алтынмен жалатылған және белдікті өткізуге арналған ілмек дәнекерленген. Сонымен қатар аталмыш ескерткіштен қола тілік табылды, қапсырма (?) болуы мүмкін. Оның сақталған ұзындығы 5.5 см, ені 3.2 см, сыртқы бетіне өсімдік тәрізді (гүл жапырақтары) және геометриялық өрнектер түсірілген.

Сырлы там қала 2-де жүргізілген барлау барысында қола айнаның сынығы да тіркелді. Айнаның диаметрі 6.6 см, сыртқы беті геометриялық өрнектермен безендірілген. Ал Егістік (Кекірелі) қонысынан араб әріптері және әртүрлі өсімдік өрнектері салынған табақ бөлігі табылды. Қоладан жасалған бұл бұйымның диаметрі 26 см.

Нәтижелер мен талқылаулар

Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан ортағасырлық қалаларды

зерттеу жұмыстары XVIII ғасырдың ортасынан бастау алды. Осы өңірде орналасқан археологиялық ескерткіштерді зерттеу жұмыстары Ресей империясы тарапынан ұйымдастырылған патша өкіметінің отарлау саясатымен тығыз байланысты болды. Осыған орай аталған өңірге келген әскери шенділер негізгі қызметтерінен бөлек, өздері көрген ескі қалалардың географиялық орналасуы мен олардың сипаттамасын жазып отырған. XVIII ғасырда жазылған Д. Гладышев пен И. Муравин, П.И. Рычковтың еңбектерінде өңірдегі ескерткіштер арасынан тек ортағасырлық Жанкент қалашығы ғана аталған (Гладышев, Муравин, Ханыков, 1851; Рычков, 1887: 184-133.)

XIX ғасырда жазылған ғылыми еңбектер арасында Сырдарияның төменгі ағысындағы ортағасырлық ескерткіштерге қатысты деректер А.И. Левшин, И.А. Макшеев, Л.Л. Мейер сынды ғалымдардың еңбектерінде кездеседі (Левшин, 1836: 211-212; 1996: 110; Макшеев, 1856; 1867; Мейер, 1865: 284-288). Зерттеушілер ортағасырлық Жанкент, Жетіқала, Жіңгітқала, Құмқала қалаларының пайда болуы мен күйреуіне қатысты өз пікірлерін ұсынған. 1867 жылы П.И. Лерх ортағасырлық Жанкент қалашығында археологиялық қазба жұмыстары жүргізіп, ортағасырлық Жезд, Орнас, Асанас қалаларына сипаттама берген. Зерттеу жұмыстарының нәтижесін 1870 жылы Ресей императорлық археология қоғамының хабаршысында жариялаған (Лерх, 1870: 4-10). Кейін, П.И. Лерхтың Жанкентте жүргізген қазба жұмыстарын 1868 жылы В.В. Верещагин жалғастырып табылған археологиялық олжаларды Санкт-Петербург қаласында ашылған көрмеге

қояды (Верещагин, 1868).

Сырдария өзенінің төменгі ағысында орналасқан археологиялық ескерткіштерге XIX ғасырдың соңымен XX ғасырдың басында жүргізілген қарқынды зерттеу жұмыстары 1895 жылы Ташкентте құрылған археология әуесқойларының Түркістан үйірмесінің қызметімен байланысты. Үйірме мүшелері Е.Т. Смирнов ортағасырлық Жент, Өзкент, Асанас қалаларының орынын анықтауға күш салды (Смирнов, 1897: 5-6), В.А. Каллаур 1899 ж. Асанас қаласына барған сапарында ескерткішке сипаттама беріп топографиялық жоспарын түсірген және ескерткішті ортағасырлық жазба деректерде кездесетін Ашнас (Эшнас) қаласымен баламалауды ұсынған (Каллаур, 1900: 14-15). И.А. Кастанье ортағасырлық Жанкент қалашығы мен Күйік қала, Сырлы там кесенісіне сипаттама берген (Кастанье, 1910: 213-214; 2007: 318-319).

Жаңадария арнасының төменгі ағысынан бастап Шірік рабат қалашығына дейінгі аумақта кейінгі ортағасырлық суландыру жүйесі Хорезм экспедициясымен егжей-тегжейлі зерттелді. Зерттеу жұмысы негізінде Орынбай қала – қарақалпақ халықтарының ірі орталығы, феодалдық иелік болған, тарихи деректерде белгілі Орынбай-маңғыт биінің (билеушісі) XIX ғасырдағы резиденциясы болғандығы айтылады (Жданко, 1952: 522-524).

Сырдария өзенінің төменгі ағысында орналасқан ескерткіштердің археологиялық тұрғыдан тұрақты түрде зерттелуі XX ғасырдың ортасында С.П. Толстовтың жетекшілігімен құрылған Хорезм археолого-этнографиялық экспедицияның (әрі қарай - ХАЭЭ) зерттеулерімен

басталды. 1946 жылдан бастап ХАЭЭ бүгінде аумақтық әкімшілік бөлініс бойынша Қызылорда облысына кіретін Сырдарияның төменгі ағысына археологиялық барлау жұмыстарын жүргізді нәтижесінде Қызылқұм төңірегінен 200-ге жуық жаңа археологиялық ескерткіштер анықталып ғылыми айналымға енді. Бұл ескерткіштердің арасында ортағасырлық Құмқала, Жанқала (Жент), Орқала, Жанкент, Кескен күйік, Күйік қала ескерткіштеріне сипаттама беріліп беткі қабаттарынан табылған археологиялық олжаларға қарап мерзімделіп отырды (Толстов, 1952: 10; 1948: 61-62).

Өткен ғасырдың соңына қарай ХАЭЭ Сырдарияның төменгі ағысына жүргізген зерттеу жұмыстары толығымен тоқтады, аталған өңірге тәуелсіздік жылдарындағы кейінгі зерттеу жұмыстары Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Ж. Құрманқұловтың жетекшілігімен Шірік рабат археологиялық экспедициясының зерттеулерінде көріністapты және жаңадан анықталған археологиялық олжалармен толықтырылды.

Атап айтатын болсақ 2005-2011 жылдары Қызылорда облыстық тарихи-мәдени ескерткіштерінің жинағын дайындап, шығару мақсатында барлау жұмыстарын жүргізді. Нәтижесінде Қызылорда қаласы, Арал, Қазалы, Қармақшы, Жалағаш, Сырдария, Шиелі және Жаңақорған аудандары бойынша барлығы 750 тарихи-мәдени ескерткіштердің сипатамалары алынып, фотофиксация жұмыстары жүргізілді. 2021-2022 жылдары қайта барлау жұмыстары жүргізіліп, олардың координаталары алынды және ғылыми айналымға енгізіу үшін

сипатамалары нақтыланды.

Жалпы ескерткіштердің топографиялық орналасуы Жаңадариядан тартылған арналардың бойында орналасқан. Арналардан қоныстарға каналдар мен арықтар жүргізілген. С.П. Толстов пен Б.В. Андрианов Жаңадария бойында орналасқан ортағасырлық қалаларға жүргізген зерттеулерінде арықтар мен каналдар бойынша былай атап көрсеткен: «Жаңадарияның бойында орналасқан көптеген ортағасырлық қалалар, қоныстардың орындары (жиырма-отыздан асады). Ескерткіштердің бетінде көп мөлшерде қыш және темір өндірісінің қалдықтары кездеседі сонымен қатар жақсы сақталған каналдар мен арықтардың орындары көрінеді» (Толстов, 1948, 45; Андрианов, 1958, 144).

Қоныстардың жоспары, соның ішінде Сырлы там қала 2, Іңкәр қала 2 ескерткіштерінің салыну құрылысы жағынан бір-біріне ұқсас. Пішіндері төртбұрышты ескерткіштердің мұнаралары бар. Аталмыш қоныстардың жақын баламасына Жаңадария арнасының сол жағалауында орналасқан көлемі 300x400 м болатын Құмқала қалашығын жатқызуға болады (Тәжекеев, 2012, 226-230).

Барлау барысында анықталған керамикалық материалдардың жасалу техникасы, пішіні, сыртқы бетіне жағылған ангоб пен геометриялық және өсімдік бейнелеріндегі өрнек түрлеріне қарай жақын баламаларын Хорезмнің ортағасырлық ескерткіштері: Хорехмшах астанасы Ургенча қаласы (XIII-XIV ғғ.), ортағасырлық Миздахкана, қазіргі Гуяр-Калы қала және Замахшара (IX-XI ғғ.) қалаларынан көруге болады

(Вактурская, 1959: 261). Ыдыстардың жоғарғы бөлігіне саусақтың көмегімен батырылып түсірілген жапсырмалы ыдыстардың аналогтарын өңірдегі ортағасырлық Жанкент, Сортөбе, Асанас қалашықтарынан аламыз (Аржанцева, Тажекеев, 2014: 188; Тажекеев және т.б., 2020: 434; Тажекеев және т.б., 2020: 442; Тажекеев және т.б., 2021: 125). Сондай-ақ, сырлы ыдыстарды ортағасырлық Сығанақ қаласының керамикалық кешендеріне ұқсатамыз (Жолдасбаев және т.б., 2010). Талдау нәтижесінде, ыдыстардың басым бөлігін – шарық көмегімен ұқыпты жасалып, көзешілер пешінде сапалы күйдірілген материалдардың құрайтындығы анықталды. Ал пайдалану мақсаттарына қарай сандық мөлшерлемесі бойынша асханалық ыдыстар басым екендігін көреміз.

Егістік (Кекірелі) қонысы, Сырлы там, Сырлы там II қонысы сияқты ескерткіштерден тіркелген әртүрлі тастардан, шыныдан әзірленген моншақтардың баламалары Оңтүстік Орал аймағындағы ортағасырлық Уфа II қалашығынан, Ярославль қаласы маңындағы Тимерев қонысанын табылды (Тамимдарова 2011; Седых, Френкель, 2015)

Жалпы шырағданның қарапайым түрде, декорсыз жасалынуы, күнделікті өмірде қолданылғандығынан хабар береді. Ал аяғының ваза тәріздес болып келуі бөлмеге жарықтың тиімді түсуіне ықпал еткен (Курбанов, Собиров, 2019: 154). Осыған ұқсас пішінде дайындалған керамикалық шырағдандар ортағасырлық Сайрам қалашығында да кездеседі (Байтанаев, Ергешбаев, Шаяхметов 2017).

Қорытынды

Барлау жұмыстарының нәтиже-

сінде анықталған ерте темір дәуірі және ортағасырмен мерзімделетін ескерткіштердің зерттелу тарихы жоғарыда көрсетілген деректер негізінде қарастырылған болатын. Барлау жұмыстары көне Іңкәрдария, Жаңадария арнасының құрғап қалған аумақтарында жүргізілді. Жаңадария ескерткіштерін картаға түсіру, хронологиясы мен мәдени байланысын анықтау мақсатында жаңа ескерткіштер ашылды. Барлау кезінде ерте темір дәуірімен мерзімделетін 4 шлакты обалар, Бестам қорғаны маңынан 4 жерлеу орны анықталды. Ортағасырлық елді мекендерді зерттеу барысында бекіністер және қоныстар, қалашықтар анықталды. Ортағасырлық қалалардан табылған материалдар нақтырақ айтқанда керамика кешені көптеп кездесті. Мәселен, Іңкәр қала 2, Сырлы там қала 2, Орқала (Бестам қала) табылған керамика кешені бір-біріне ұқсас келеді. Алтын Орда кезеңімен мерзімделетін Қышқала, Асанас қалаларынан табылған керамикалардың да ұқсастығы сөзімізге дәлел. Сондай-ақ, әшекей бұйымдар бір шама көптеп кездесті. Олардың типтік түрлері жіктелген болатын.

Су тіршілік күші екендігі баршамызға мәлім. Ол қай кезеңде болмасын өз маңызын жойған емес. Тіршілікке жан бітіріп, шаруашылық өмірге қолайлы фактор болды. Барлау кезінде арнасы тартылған көне арналардың бойындағы бірнеше ескерткіштер біздің сөзімізді дәлелдей түседі. Сырдария өзенінің арнасы бірнеше тармаққа таралғандығын білеміз. Қорыта айтсақ, Жаңадария мен Іңкәрдария арнасының бойындағы ескерткіштерді жүйелі зерттеу нәтижесінде тың материалдар легі

жинақталды. Осының негізінде, олардың топография және планиграфия бойынша мәліметтерді жүйелеуге болады. Зерттелмеген ортағасырлық ескерткіштер бойынша

тұжырымдамасын әзірлеп, жойылу қауіпі бар Сырлы там қала 2, Іңкәр қала 2 сияқты қалашықтардың құжаттамасын жасау қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі.

Мақала «BR 20280993 Ежелгі және орта ғасырлардағы Қазақстан: археологиялық дереккөздерді жүйелеу және талдау» ғылыми жобасы аясында жазылды.

Әдебиеттер

1. Андрианов, Б. В., 1960. Изучение каракалпакской ирригации в бассейне Жанадарыи в 1956–1957 гг. // МХЭ. Вып. 4. Полевые исследования Хорезмской экспедиции 1957 г. М., АН СССР, С. 172-190.
2. Андрианов Б.В., 1958. 2014. Этническая территория Каракалпаков в Северном Хорезме (XVIII-XIX вв.) // ТХАЭЭ. Т. III. М. 144 с.
3. Аржанцева И.А., Тажекеев А.А., 2014. Комплексные исследования городища Джанкент (работы 2011-2014 гг.) Алматы – Арыс. 320 с.
4. Байтанаев Б.А., Ергешбаев А.А., Шаяхметов А.Х., 2017. Средневековые светильники-чираги Сайрама // Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук. №1. С. 95–101
5. Виноградов А.В., 1954. Археологические разведки в Кызылординской области Казахской ССР в 1954 г. // Архив ИЭА РАН. Ф. 142, оп. 2, ед. хр. 21. М.
6. Вактурская Н.Н., 1956. Хронологическая классификация средневековый керамики Хорезма (IX-XVII вв.) // Труды ХАЭЭ. М., Т. IV. С. 261-342
7. Вактурская Н.Н., 1979. Новые данные о городище Асанас // Археология и этнография Средней Азии. М.: Наука, С. 127-133.
8. Верещагин В.В., 1868. Джанкент // Санкт-Петербургские ведомости. СПб., № 2.
9. Гладышев Д., Муравин., Ханыков Я.В., 1851. Поездка из Орска в Хиву и обратно, совершенная в 1740–1741 годах Гладышевым и Муравиным. Издана с приобщением современной карты Миллера пути от Орска до Зюнгорских владений и обратно Я.В. Ханыковым. СПб., 85 с., 2 л. карт.
10. Жданко Т.А., 1952. Каракалпаки Хорезмского оазиса. «Труд ХЭ», т. I, М., С 522-524.
11. Жолдасбаев С.Ж., Жетібаев К.М., Бахтыбаев М.М., Мургабаев С.С., 2010. Сығанақ жәдігерлері. Түркістан: Тұран. 182 с.
12. Каллаур В.А., 1900. Древние города Саганакъ (Сунакъ), Ашнась или Эшнась (Асанась) и другие в Перовском уезде, разрушенные Чингисъ-ханом в 1219 году // ПТКЛА (1899-1900), V. Ташкент: типо-литогр. торг. дома Ф. и Г. Бр. Каменские, С. 6-16. (прил. к прот. от 07.02.1900 г.).
13. Кастанье И.А., 1910. Древности Киргизской степи и Оренбургского края / Сост. И.А. Кастанье, вице-президент Оренбург. учен. арх. комис., хранитель Музея. - Оренбург: типо-лит. т-ва «Каримов, Хусаинов и К», [2], XVIII, 332 с.
14. Кастанье И.А., 2007. Древности Киргизской степи и Оренбургского края / И. А. Кастанье. Алматы: Дайк-Пресс. 516 с.

15. Левшин А.И., 1832. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. Ч. 1. Известия географические. СПб. 264 с.
16. Левшин А.И., 1996. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. Алматы: Санат. 580 с.
17. Лерх П.И., 1870. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. / П.И. Лерх // Отчет ИАК. СПб.: Типография ИАН. С. 39.
18. Левина Л. М., 1979. Поселения VII-V вв. до н. э. и «шлаковые» курганы южных районов Сырдарьинской дельты. Кочевники на границах Хорезма. ТХАЭЭ, М С 190.
19. Макшеев А.И., 1856. Описание низовьев Сырдарьи // Морской сборник. СПб., Т. XXIII. С. 448 – 527.
20. Мейер М., 1865. Киргизская степь Оренбургского ведомства / Мейер // Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. СПб. 288 с.
21. Рычков П.И., 1887. Топография Оренбургской губернии / Соч. П.И. Рычкова 1762 г. – Оренбург: Изд. на средства Федора Ивановича Базилевского Оренбург. отд. Имп. Рус. геогр. о-ва, VIII. 405 с.
22. Рычков П.И., 1999. Топография Оренбургской губернии. Уфа: Китап. 312 с.
23. Седых В.Н., Френкель Я., 2017. Об одной категории находок из раскопок Тимерёвского поселения (о времени функционирования археологического комплекса // Древнейшие государства Восточной Европы 2015 год: Экономические системы Евразии в ранне Средневековье / Отв. ред. А.С. Щавелев. М.: Университет Дмитрия Пожарского. С. 329–373.
24. Смирнов Е.Т., 1897. Древности на среднем и нижнем течении р. Сыр-Дарьи // ПТКЛА (1896-1897), II, Ташкент: типо-литогр. торг. Дома Ф. и Г. Бр. Каменские. С. 1-14. (проил. К прот. От 17.02.1897 г).
25. Толстов С.П., 1948. Древний Хорезм. М. С. 45.
26. Толстов С.П., 1952. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция АН СССР 1945-1948 гг. // ТХЭ. Т. I. М.С. 7 – 46.
27. Толстов С.П., 1962. По древним дельтам Окса и Яксарта. М.: Вост. лит. 324 с.
28. Толстов С.П., 1948. По следам древнехорезмийской цивилизации. М. –Л.: Издательство АН СССР. 328 с.
29. Тамимдарова Р.Р., 2011. Коллекция бус из раскопок средневекового городища Уфа-П // Вестник Башкирского университета. Т.16. №3. С. 882–887
30. Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т., Билалов С.У., Султанжанов Ж.К., Курманиязов И.С., 2020. Археологические работы на городище Сортобе 1 в 2019 году \ \ Маргулановские чтения – 2020 материалы международной научно-практической конференции «Великая Степь в свете археологических и междисциплинарных исследований (г. Алматы, 17-18 сентября 2020 г.) Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, Т.2. С. 434-441
31. Тажекеев А.А., Болелов С.Б., Дарменов Р.Т., Шораев Б.К., Шарапова К.А., Султанжанов Ж.К., 2020. Археологические работы на городище Сортобе 2 в 2019 году \ \ Маргулановские чтения – 2020 материалы международной научно-практической конференции «Великая Степь в свете археологических и междисциплинарных исследований (г. Алматы, 17-18 сентября 2020 г.) Алматы: Институт археологии им.

А.Х. Марғулана, Т.2. С. 442-453

32. Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т., Билалов С.У., Амиргалина Г.Т., Назаров А.Ж., Султанжанов Ж.К., Курманиязов И.С., 2021. Новые данные о городище Асанас (по материалам археологических исследований 2020 г.) // Марғұлан оқулары-2021 «Ұлы дала этномәдени зерттеулер контексінде» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Алматы қаласы 26-27 қазан 2021 ж. 3 том. Алматы. 125-137 бб.

33. Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т., 2012. Средневековые городища древней дельты Сырдарьи // Вестник КазНУ серия историческая. 3 (66). Алматы. С. 226-230.

34. Курбанов Б.Г., Собиров У.Б., 2019. Об одном типе средневековых металлических светильников Бухарского оазиса // Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. Челябинск: ЧГИК. С. 153-156.

References

1. Andrianov, B. V., 1960. Izucheniye karakalpakskoy irrigatsii v basseynе Zhanadari v 1956–1957 gg. [The study of Karakalpak irrigation in the Zhanadarya basin in 1956-1957]. // MHE. Issue 4. Field studies of the Khorezm expedition 1957, Moscow, USSR Academy of Sciences. pp. 172-190. [in Russian]

2. Andrianov B.V., 1958. Etnicheskaya territoria karakalpakov v Severnom Horezme (XVIII-XIX vv.) [The ethnic territory of the Karakalpaks in northern Khorezm (XVIII-XIX centuries)] // THAE. T. III. M.. pp. 144. [in Russian]

3. Arzhantseva I.A., Tazhekeev A.A., 2014. Kompleksnyye issledovaniya gorodishcha Dzhanakent (raboty 2011-2014 gg.) [Comprehensive studies of the settlement of Dzhanakent (works 2011-2014)] Almaty: Arys. 320 p. [in Russian]

4. Baitanaev B.A., Ergeshbaev A.A., Shayakhmetov A.H., 2017. Srednevekovyye svetilniki-chiragi Sayrama [Medieval lamps-chirags of Sairam] // Izvestiya NAS RK. A series of social sciences and humanities. No.1. pp. 95-101. [in Russian]

5. Vinogradov A.V., 1954. Arkheologicheskiye razvedki v Kyzylordinskoy oblasti Kazakhskoy SSR v 1954 g. [Archaeological exploration in the Kyzylorda region of the Kazakh SSR in 1954] // Archive of the IEA RAS. F. 142, op. 2, ed. chr. 21. M. [in Russian]

6. Vakturskaya N.N., 1956. Khronologicheskaya klassifikatsiya srednevekovyy keramiki Khorezma (IX-XVII vv.) [Chronological classification of medieval ceramics of Khorezm (IX-XVII centuries)] // Proceedings of the THAE. M. Vol. IV. pp. 261-342. [in Russian]

7. Vakturskaya N.N., 1979. Novyye dannyye o gorodishche Asanas [New data on the Asanas settlement] // Archeology and ethnography of Central Asia. Moscow: Nauka. pp. 127-133. [in Russian]

8. Vereshchagin V.V., 1868. Dzhanakent [Dzhanakent] // St. Petersburg Vedomosti. St. Petersburg. No. 2. [in Russian]

9. Gladyshev D., Muravin., Khanykov Ya.V., 1851. Poezdka iz Orska v Khivu i obratno, sovershennaya v 1740–1741 godakh Gladyshevym i Muravinym. Izdana s priobshcheniyem sovremennoy karty Millerova puti ot Orska do Zyungorskikh vladeniy i obratno YA.V. Khanykovym [A trip from Orsk to Khiva and back, made in 1740-1741 by Gladyshev and

Muravin. It was published with the introduction of a modern map of Miller's way from Orsk to the Zyungorsky possessions and back by Ya.V. Khanykov]. St. Petersburg. 85 p., 2 l. maps. [in Russian]

10. Zhdanko T.A., 1952. Karakalpaki Khorezmskogo oazisa [Karakalpaks of the Khorezm oasis]. "Work of HE", vol. I, M. pp. 522-524. [in Russian]

11. Zholdasbayev S.Zh., Zhetibayev K.M., Bakhtybaev M.M., Murgabaev S.S., 2010. Sıganaq jadigerleri [Syganak zhadygerleri]. Turkistan: Turan. 182 p. [in Kazakh]

12. Kallaur V.A., 1900. Drevnie goroda Sıganaq (Sunak), Ashnas ili Eshnas (Asanas) i drugie v Perovskom uezde, razrushennyye Chingis-hanom v 1219 god. [The ancient cities of Saganak (Sunak), Ashnas or Eshnas (Asanas) and others in the Perovsky district, destroyed by Genghis Khan in 1219] // PTKLA (1899-1900), V. Tashkent: type-lithograph. trading houses F. and G. Br. Kamenskie. pp. 6-16. (adj. to the prot. dated 07.02.1900). [in Russian]

13. Castanier I.A., 1910. Drevnosti Kirgizskoy stepi i Orenburgskogo kray [Antiquities of the Kyrgyz steppe and the Orenburg Region]. Orenburg: tipo-lit. t-va "Karimov, Khusainov and K". [2], XVIII, 332 p. [in Russian]

14. Castanier I.A., 2007. Drevnosti Kirgizskoy stepi i Orenburgskogo kraya [Antiquities of the Kyrgyz steppe and the Orenburg region] Almaty: Dyke Press. 516 p. [in Russian]

15. Levshin A.I., 1832. Opisanıye kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaysatskikh ord i stepıy [Description of the Kirghiz-Cossack, or Kirghiz-Kaysak hordes and steppes]. Part 1. Geographical News. St. Petersburg. 264 p. [in Russian]

16. Levshin A.I., 1996. Opisanıye kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaysatskikh ord i stepıy. [Description of the Kirghiz-Cossack, or Kirghiz-Kaysak, hordes and steppes]. Almaty: Sanat. 580 p. [in Russian]

17. Lerkh P.I., 1870. Arkheologicheskaya poyezdka v Turkestanskiy kray v 1867 g [An archaeological trip to the Turkestan region in 1867] / P.I. Lerkh // Report of the IAK. St. Petersburg: Printing house of the IAN. p. 39. [in Russian]

18. Levina L. M., 1979. Poseleniya VII-V vv. do n. e. i «shlakovyye» kurgany yuzhnykh rayonov Syrdarnskoi delty. Kochevniki na granicah Horezma [Settlements of the VII-V centuries BC and "slag" mounds of the southern regions of the Syrdarya delta. Nomads on the Borders of Khorezm]. THAE, M. Pp. 190. [in Russian]

19. Maksheev A.I., 1856. Opisanıye nizovıyev Syrdari [Description of the lower reaches of the Syr Darya] // Marine collection. St. Petersburg. Vol. XXIII. pp. 448 – 527.

20. Meyer M., 1865. Kirgizskaya step Orenburgskogo vedomstva [Kirghiz steppe of the Orenburg department] / Meyer // Materials for geography and statistics of Russia, collected by officers of the General Staff. St. Petersburg. 288 p. [in Russian]

21. Rychkov P.I., 1887. Topografiya Orenburgskoy gubernii [Topography of the Orenburg province] / Op. P.I. Rychkov 1762. Orenburg: Publishing house at the expense of Fyodor Ivanovich Bazilevsky Orenburg. otd. Imp. Rus. geogr. o-va. VIII. 405 p. [in Russian]

22. Rychkov P.I., 1999. Topografiya Orenburgskoy gubernii [Topography of the Orenburg province]. Ufa: Kitap. 312 p. [in Russian]

23. Sedykh V.N., Frenkel Ya., 2017. Ob odnoy kategorii nakhodok iz raskopok Timerovskogo poseleniya (o vremeni funktsionirovaniya arkheologicheskogo kompleksa) [About one category of finds from the excavations of the Timerevsky settlement (about the time of the functioning of the archaeological complex)] // The oldest states of Eastern Europe

2015: The Economic systems of Eurasia in the early Middle Ages. M.: Dmitry Pozharsky University. pp. 329-373. [in Russian]

24. Smirnov E.T., 1897. Drevnosti na srednem i nizhnem techenii r. Syrdari [Antiquities in the middle and lower reaches of the Syr Darya River] // PTKLA (1896-1897), II, Tashkent: tipo-litogr. bargain. Houses of F. and G. Br. Kamenskiye. pp. 1-14. (prol. To the prot. From 02/17/1897). [in Russian]

25. Tolstov S.P., 1948. Drevniy Khorezm [Ancient Khorezm]. M. 45 p. [in Russian]

26. Tolstov S.P., 1952. Khorezmskaya arkheologo-etnograficheskaya ekspeditsiya AN SSSR [Khorezm archaeological and ethnographic expedition of the USSR Academy of Sciences 1945-1948] // THE. T. I. M. pp. 7 – 46. [in Russian]

27. Tolstov S.P., 1962. Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta [On the ancient deltas of the Oxus and Yaksart]. M.: East lit.. 324 p. [in Russian]

28. Tolstov S.P., 1948. Po sledam drevnekhorezmiyskoy tsivilizatsii [In the footsteps of the Ancient Khorezmian civilization]. M.–L.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences. 328 p. [in Russian]

29. Tamimdarova R.R., 2011. Kolleksiya bus iz raskopok srednevekovogo gorodishcha Ufa-P [Collection of beads from the excavations of the medieval settlement of Ufa-P] // Bulletin of Bashkir University. vol.16. No.3. pp. 882-887. [in Russian]

30. Tazhekeev A.A., Darmanov R.T., Bilalov S.U., Sultanzhanov Zh.K., Kurmaniyazov I.S., 2020. Arkheologicheskiye raboty na gorodishche Sortobe 1 v 2019 godu [Archaeological work on the settlement of Sortobe 1 in 2019] \ \ Margulanov readings – 2020 materials of the international scientific and practical conference "The Great Steppe in the light of archaeological and interdisciplinary research (Almaty, September 17-18, 2020) Almaty: A.H. Margulan Institute of Archaeology, vol. 2. pp. 434-441. [in Russian]

31. Tazhekeev A.A., Bolelov S.B., Darmanov R.T., Shoraev B.K., Sharapova K.A., Sultanzhanov Zh.K., 2020. Arkheologicheskiye raboty na gorodishche Sortobe 2 v 2019 godu [Archaeological work on the settlement of Sortobe 2 in 2019] \ \ Margulanov readings – 2020 materials of the international scientific and practical conference "The Great Steppe in the light of archaeological and interdisciplinary research (Almaty, 17-18 September 2020) Almaty: A.H. Margulan Institute of Archaeology. Vol. 2. pp. 442-453. [in Russian]

32. Tazhekeev A. A., Darmanov R. T., Bilalov S. U., Amirgalina G. T., Nazarov A. Zh., Sultanzhanov Zh. K., Kurmaniyazov I. S., 2021. Novyye dannyye o gorodishche Asanas (po materialam arkheologicheskikh issledovaniy 2020 g.) [New data on the city of Asanas (based on the materials of archaeological research in 2020)] // Margulan readings-2021 materials of the International scientific and practical conference "The Great Steppe in the context of ethnocultural research". Almaty city October 26-27. Vol. 3. Almaty. pp. 125-137. [in Russian]

33. Tazhekeev A.A., Darmanov R.T., 2012. Srednevekovyye gorodishcha drevney delty Syrdar'i [Middle-century settlements of the ancient delta of the Syr Darya] // Bulletin of KazNU historical series. 3 (66). Almaty. pp. 226-230. [in Russian]

34. Kurbanov B.G., Sobirov U.B., 2019. Ob odnom tipe srednevekovykh metallicheskhk svetil'nikov Bukharskogo oazisa [About one type of medieval metal lamps of the Bukhara oasis] // Russia-Uzbekistan. International educational and socio-cultural technologies: vectors of development. Chelyabinsk: CHGIFK. pp. 153-156. [in Russian]

***Алибай Б.Е.¹, Ерсариев А.М.¹,
Суюндикова М.К.¹, Аккалиева А.Ш.¹**

¹Институт археологии имени А.Х. Маргулана
Алматы, Казахстан

*e-mail: baukaalibai@gmail.com

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ПОСЕЛЕНИЯ ВДОЛЬ ЖАНАДАРЬИ (НА ОСНОВЕ РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ 2022 ГОДА)

Аннотация. В статье рассказывается о результатах разведочных работ Археологической экспедиции Чирик-Рабат (АЭЧР), проведенных в 2022 году. В результате разведки в списке оказались шлаковые курганы, расположенные вдоль древнего русла Инкардаря, после чего работы продолжились в направлении сухого русла Жанадарьи, где были исследованы средневековые города и крепости. Городища и крепости были зафиксированы с воздуха, а также собраны поверхностные материалы. В ходе разведки были выявлены городища Сырлы Там 2, Инкар 2 и место поселения Кекирели. Большинство поверхностных материалов, найденных в городищах, представляют собой керамический комплекс. Большая часть керамики, найденной в Ор-кала (город Бестам), аналогична керамике, обнаруженной в городах Асанас и Кышкала, датируемыми периодом Золотой Орды. Также было найдено множество украшений, среди которых преобладают бусы.

На основе научных данных проанализирована история исследований памятников раннего железного века и средневековья, определенная в результате исследовательской работы. Разведочные работы проводились на засушливых участках древних каналов Инкардаря и Жанадарья. Новые памятники были открыты с целью картографирования памятников Жанадарьи, определения их хронологии и культурной связи. Компьютерные программы (QGIS и Google Earth Pro) использовались для создания топографических проектов и карт объектов исследования. В результате программ определены особенности расположения захоронений и средневековых городищ раннего железного века.

Ключевые слова: Жанадарья, Инкардаря, экспедиция, шлаковые курганы, разведка, городище, поселение, средневековье.

Для цитирования: Алибай Б.Е., Ерсариев А.М., Суюндикова М.К., Аккалиева А.Ш. Средневековые поселения вдоль Жанадарьи (на основе разведочных работ 2022 года) // Мәдени мұра. 2024. №3 (106). 7-33 с.(Каз.)

DOI:<https://doi.org/10.47500/2024.v19.i3.01>

***Alibay B.¹, Ersariyev A.¹,
Suyundikova M.¹, Akkalieva A.¹**
¹Margulan Institute of Archaeology
Almaty, Kazakhstan
*e-mail: baukaalibai@gmail.com

MEDIEVAL SETTLEMENTS ALONG THE JANADARYA RIVER (BASED ON EXPLORATION WORKS OF 2022)

Abstract. The article presents the results of the Chirik-Rabat Archaeological Expedition (CRAE) conducted in 2022. The exploration documented slag mounds along the ancient Inkardarya riverbed, followed by research in the direction of the dry Zhanadarya riverbed, where medieval cities and fortresses were studied. Settlements and fortresses were recorded via aerial surveys, and surface materials were collected. During the exploration, the Syrly Tam 2 and Inkar 2 settlements and the Kekireli site were discovered. Most surface materials from these sites consist of ceramics. A large portion of the ceramics from Or-Kala (Bestam) resembles those found in Asanas and Kyshkala, dated to the Golden Horde period. Numerous ornaments were also found, with beads being the most common.

Based on scientific data, the study analyzed the research history of early Iron Age and medieval monuments. The survey covered arid areas of the ancient Inkardarya and Zhanadarya riverbeds. New monuments were discovered to map the Zhanadarya region, determine their chronology, and establish cultural links. Computer programs (QGIS and Google Earth Pro) were used to create topographic projects and maps. These tools helped identify the location features of early Iron Age burial sites and medieval settlements.

Keywords. Zhanadarya, Inkardarya, expedition, cinder mounds, exploration, settlement, medieval period

For citation: Alibay B., Ersariyev A., Suyundikova M., Akkalieva A. Medieval Settlements along the Janadarya River (Based on exploration works of 2022) // Madeni mura. 2024. №3 (106). 7-33 p. (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2024.v19.i3.01>

Авторлар туралы мәлімет:

1. Әлибай Бауыржан Елтайұлы, Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты ерте темір дәуірі археологиясы бөлімінің археолог маманы, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-7302-7672

2. Ерсариев Алтынбек Манақұлы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты ерте темір дәуірі археологиясы бөлімінің кіші ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-5261-5934

3. Суюндикова Макпал Кожаметовна, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты ерте темір дәуірі археологиясы бөлімінің ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-8184-7830

4. Аққалиева Айбөбек Шыныбекқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Ә.Х. Марғұлан атындағы археология институты ерте темір дәуірі археологиясы бөлімінің кіші ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-7274-7619

Сведения об авторах:

1. Алибай Бауыржан Елтаевич, специалист-археолог отдела археологии раннего железного века Института археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-7302-7672

2. Ерсариев Алтынбек Манакovich, магистр гуманитарных наук, младший научный сотрудник отдела археологии раннего железного века Института археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-5261-5934

3. Суюндикова Макпал Кожаметовна, магистр гуманитарных наук, научный сотрудник отдела археологии раннего железного века Института археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-8184-7830

4. Акқалиева Айбөбек Шыныбековна, магистр гуманитарных наук, младший научный сотрудник отдела археологии раннего железного века Института археологии им. А.Х. Маргулана, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-7274-7619

Information about authors:

1. Alibay Bauyrzhan Yeltayevich, specialist archaeologist of the Department of Archaeology of the Early Iron Age of the Institute of Archaeology named after A.H. Margulan, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-7302-7672

2. Yersariev Altynbek Manakovich, Master of Humanities, Junior Researcher at the Department of Archaeology of the Early Iron Age of the A.H. Margulan Institute of Archaeology, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-5261-5934

3. Suyundikova Makpal Kozhakhmetovna, Master of Humanities, Researcher at the Department of Archaeology of the Early Iron Age of the A.H. Margulan Institute of Archaeology, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-8184-7830

4. Akkalieva Aibobek Shynybekovna, Master of Humanities, Junior Researcher at the Department of Archaeology of the Early Iron Age of the A.H. Margulan Institute of Archaeology, Almaty, Kazakhstan.